

هامون ایران

تارنمای جامعه مدنی جنوب ایران

ادبیات دعایی امام سجاد (ع)؛ گفتگویی با محمودرضا قائم پور

اسماعیل حسام مقدم، Tuesday, April 24th, 2018

ادبیات دعایی امام سجاد (ع)

گفتگو با محمودرضا قائم پور؛ مدرس گفتمان شناسی دینی در استان بوشهر

گفتگو از مسعود عرب زاده

چرا امام سجاد شیوه ادبیات دعایی را برای مبارزه خود برگزیدند؟

پس از به شهادت رسیدن امام حسین (ع) امام سجاد خود را در یک موقعیت ویژه‌ای دید. اختناق شدید در آن دوران بگونه‌ای بود که شرایط جهاد مسلحانه به مصلحت اسلام نبود و اساسا مسلمانان به هیچ وجه ظرفیت ورود به این عرصه را نداشتند. وی در قالب معارف و زندگی زاهدانه به دنبال این بود که زمینه گسترش اسلام واقعی را فراهم نماید. در ۵۳ سال دوران هدایت ایشان شاهد این رویه از سوی ایشان هستیم. در واقع برگزیدن زبان دعا به جهت ایجاد تسهیل امامت فرزند ایشان حضرت امام محمد باقر (ع) بود. اصولا هر زمانی اقتضائات خاص خود را دارد و اقتضائات دوران امام سجاد (ع) جهاد مسلحانه را بر نمی تافت و ایشان روش منعطف فرهنگی، معنوی دعا را برگزید.

تأثیرات گرایش ایشان از شیوه نظامی گری به شیوه یا قالب فرهنگی ادبی چه بود؟

همانطور که اشاره شد در دوران توأم با اختناق امام سجاد (ع) مردم ظرفیت لازم در جهاد مسلحانه نداشتند و حضرت مجبور بودند که چشم به آینده بدوزند و اذهان مردم را متوجه بازگشت به انسانیت نمایند تا خود بتوانند بر سرنوشتشان تأثیر گذار باشند به همین خاطر روشی متفاوت از پدر بزرگوار خویش حضرت سید الشهدا در پیش گرفتند و آن مجاهدت فرهنگی و ادبی بود. البته نه اینکه حضرت امام حسین (ع) از این روش سود نبرده باشد؛ ایشان نیز در قیام عاشوری سعی بر این داشت که مسیر فرهنگی و تأثیرات فکری خود را بروز دهد که به دلیل مواجه شدن با اشخاص دنیا پرست حرام خور این روش را با قیام مسلحانه عوض کرد. در دوران امام سجاد (ع) ایشان با عموم مردم مواجه بود که بسیاری از آنها اسیر جهل خود بودند و نیاز ایجاد می کرد حضرت در تنویر افکار عمومی بکوشد.

علل و همچنین نتایج و پیامدهای گزینش ادبیات ادعیه در بیداری مسلمانان (یا به طور اخص شیعیان) چه بود؟

زبان دعا جزئی از یک مبارزه گسترده و وسیع بنیانی بود که توسط امام چهارم شیعیان در پیش گرفته شد. انتخاب این روش و شیوه باعث گردید که امام سجاد (ع) قانع به این نباشد که خانه نشین باشد بلکه با تغذیه فکری پیروان مکتب اسلام بویژه شیعیان آنها را برای مقابله با دستگاه خلافت آماده نمود. و با این حرکت در نظر داشت مقدمه تشکیل حکومت توسط فرزندانشان امام محمد باقر (ع) فراهم نماید. البته نکته حائز اهمیت این است که علی رغم فشارهای دستگاه حاکم خود مردم نیز نمی خواستند وارد مبارزه شوند بنابراین بهترین

راهکار ممکن که می توانست مردم را بیدار نماید حرکت نرم فرهنگی بود که امام سجاد(ع) به خوبی آن را پی گرفت و به نتایج قابل قبولی هم رسید بگونه‌ای که شرایط ا برای حرکت‌های بعدی

کدام قشر یا گروه اجتماعی سیاسی بیشتر حامی ایشان در این گونه مبارزه علیه خلافت بودند؟

با مراجعه به صحیفه سجادیه و خواندن ادعیه‌های گویای حضرت می‌توان مخاطب ایشان را در بین دو گروه اصلی جستجو کرد یکی عالمان و دیگری عارفان. البته ترکیب هر دوی این ویژگی مد نظر حضرت است بطوری که با برداشت‌های عالمانه و دیدگاه عرفانی حرکت نرم فرهنگی بر علیه خلافت آغاز شود. البته حرکتی که با چنین معیارهایی شکل بگیرد می‌تواند تداوم یابد و تبدیل به یک حرکت فرهنگی عظیم شود. همین سفارش را حضرت خطاب به فرزند برومند خود حضرت امام محمد باقر که خود شکافنده دانش‌هاست می‌نماید. محمد بن شهاب زهری از جمله اندیشمندان زمان امام سجاد (ع) است که حضرت خطاب به ایشان نامه‌ای نوشت و بدنبال آن بود که یک جنگ ایدئولوژی بر علیه خلافت بوجود آورد تا هم خود به راحتی حذف نشود و نخبگان جامعه به بینش لازم در خصوص ماهیت دستگاه خلافت نائل شوند.

کدام نحل‌ها و افکار و اندیشه‌های آن دوره متأثر از ادبیات دینی و سیاسی امامان (امام سجاد و محمد باقر ع) و ... بودند یا بیشترین تاثیرگذاری را از ایشان داشتند؟

یکی از کارهای امام سجاد(ع) و سایر ائمه معصومین از جمله حضرت امیر(ع) این بود که تشکیلات شیعه را به راه بیان‌دازند این چیزی است که از دوران امیرالمومنین(ع) وجود داشته و سپس در ماجرای عاشورا و واقعه حره و واقعه مختار تقریباً در حالی که زمینه‌هایش متلاشی شده بود را نوسازی شد. البته فرمایشات ائمه معصومین(ع) در هر دوره خطاب به گروه خواص و عوام است ایشان استدلال‌های سیاسی و روشنگری را ویژه خواص در جامعه در پیش می‌گرفتند چون می‌دانستند که خواص می‌توانند بر روی عوام تاثیر گذار باشند و بتوانند زمینه حرکت آنها را فراهم نمایند. که منتج به قیام نظیر توابعین و قیام مختار در زمان امام سجاد(ع) شد. هرچند که حضرت (ع) بطور مستقیم در این برنامه حضور نداشتند. البته در بیان عمومی که مربوط به عامه مردم است می‌بینیم که امام به زبان موعظه معارف اسلامی و از جمله آن معارفی را که مورد نظر خاص خود آن خود آن حضرت هست، در ذهن مردم زنده می‌کند. البته در دوران برخی از ائمه هدی مثل امام صادق(ع) عقاید انحرافی رواج داشت که لازم بوده روشنگری صورت گیرد و جریانهای انحرافی متلاشی شده و دین از آسیب تحریف بازماند.

کدام نوع ادبیات امامان شیعه در اواخر قرن اول تا اواسط قرن سوم در زمینه ادبی و سیاسی یا اجتماعی تاثیر گذار تر بوده است؟

در این دوران افراد عالم نما به دستگاه خلافت نزدیک شده بودند بنابراین در چنین شرایطی که مردم از طبقه متوسط بر سر یک راهی قرار گرفته بودند و می‌بایست سره را از ناسره تشخیص دهند؛ لازم بود که در مناظرات از رویه‌ای استفاده شود که فرق بین انقلابی‌گری و تملق‌گری برای مردم جامعه مشخص شود. این رویه در زمان حضرت امام محمد باقر(ع) جایگاه ویژه‌ای دارد. در کتاب انسان ۰۵۲ ساله مقام معظم رهبری آمده است که ایشان با لحنی اعتراض آمیزی به "کثیر" شاعر می‌گوید: عبدالملک را ستودی و ساده لوحانه یا رندانه درصدد رفو کردن رفتارهای خود هستی و در این اثناء امام محمد باقر(ع) یکی از قصاید هاشمی خود را انشاء می‌کند و مردم را به مقایسه وادار. و این رویه معرف جبهه حق در مقابل جبهه باطل است. بنابراین مذاکره و ایجاد روش مقایسه اهداف حکومت، یکی از تاثیر گذارترین شیوه‌هایی است که در پیش گرفته می‌شود.

رنگ و بوی ادبیات تا چه اندازه در قالب ادعیه امام سجاد علیه السلام (دعاها و احادیث ایشان) در جذب و گرایش مردم به سنت ایشان تاثیر گذار بوده است؟

زبان حضرت سجاد(ع) صرفاً زبان دعا است. و همانطور که اشاره شد این رویه به این دلیل اتخاذ شده بود که هیچ حرکت نظامی نمی‌توانست در آن مقطع موثر و به نفع جامعه اسلامی باشد. حرکت فرهنگی مهمترین و بهترین روشی بود که می‌توانست دل‌های پراکنده شده از تاریکی جهل را به روشنی برگرداند یعنی تحریک احساسات معنوی و روحانی بهترین روشی بود که حضرت سجاد(ع) بخوبی توانست از آن استفاده کند. مردم وقتی که رفتارهای ظالمانه حکومت را می‌دیدند تشنه فرهنگ علوی و عادلانه خاندان رسول اکرم(ص) می‌شدند

و هنگامی که سراغ می‌گرفتند مواجه با احادیث و ادعیه‌های تاثیرگذار می‌شدند که فضای آنروز بر جذابیت آن نیز می‌افزود و به همین دلیل در موضع‌گیریهای سیاسی مرد تاثیر قابل توجهی داشت

آیا خلق و خوی یا روحیات اجتماعی یا اقتصادی یا سیاسی در تعیین یا نوع گفتار و لحن یا قالب ادبی احادیث و ادعیه ایشان تاثیر گذار بوده است؟ یا تا چه اندازه تاثیر گذار بوده است؟

قطعا ادبیات بکار رفته در فرمایشات امام سجاد (ع) در شرایط خود بهترین و تاثیر گذارترین ادبیات ممکن بود. ائمه معصومین (ع) بواسطه ارتباط با سرچشمه‌های وحیانی جهت‌گیری خود را بر اساس رضایت باری تعالی تنظیم نموده اند؛ بنابراین برای همه کسانی که تشنه آزادی و عدالت هستند می‌تواند بیشترین تاثیر را داشته باشد. همین موضع دقیق سیاسی اجتماعی باعث شد که زمینه تشکیل حکومت اسلامی در دوره‌های سایر معصومین فراهم شود هر چند اختناق شدید مانع از به ثمر نشستن کامل فعالیت‌های سیاسی حضرات معصومین (ع) بود. قیام مختار در زمان حضرت سجاد زنده شد و ایشان اگر چه بطور مستقیم بنا به شرایطی نتوانست حمایت نماید ولی در ایجاد چنین حرکت‌هایی با زبان ادبی روح انقلابی جامعه را رشد داد.

اگر امام سجاد ع در دوره امامان قبل یا بعد از خود بودند، آیا تفاوتی در لحن یا قالب ادبی و دینی ادعیه یا احادیث ایشان پدیدار نمی‌شد؟

همانطور که اشاره شد موضع‌گیری‌های ائمه معصومین متناسب با شرایط سیاسی و اجتماعی هر دوره متفاوت بوده است. این موضع‌گیری آنچنان دقیق بوده است که هر یک از ائمه دیگر نیز در چنین شرایطی این رویه رفتاری را از خود بروز می‌دادند. بنابراین اگر امام سجاد (ع) مثلا در دوره امام حسن (ع) بود صلح را محور ادبی خود قرار می‌داد و یا اگر در زمان امام حسین (ع) به سر می‌برد تقیه را کنار گذاشته و به ادبیات انقلابی روی می‌آورد. در واقع حرکت ادبی که در احادیث و موضع‌گیری ائمه معصومین از جمله امام سجاد (ع) دیده می‌شود مبتنی بر وضعیت سیاسی معصوم قبلی و نیازهای جامعه در دوران معصوم بعدی است؛ بگونه‌ای که هر یک از این بزرگواران در عین تفاوت در شکل و زبان ادبی خود موید یکدیگر بوده‌اند.

شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان قالب‌های ادبی یا ادبی-دینی امام سجاد با امامان پیش یا بعد از ایشان می‌توان نمودار ساخت؟

در کتاب انسان ۵۲. ساله مقام معظم رهبری آمده است که: اگر بخواهیم تشبیه کنیم، بایستی این دوران امام سجاد (ع) را تشبیه کنیم به دوران آغازین دعوت پیامبر (ص) در مکه، یعنی آن چند سال اول که حتی دعوت علنی هم نبود. شاید بشود دوران امام باقر (ع) را به دوران دوم مکه دوران علنی شدن دعوت تشبیه کرد و دوران‌های پس از آن به دوران‌های بعدی دعوت. مطمئنا اگر آن برخوردهای تنیدی که ما در برخی از کلمات امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) و امام هشتم (ع) ملاحظه می‌کنیم از امام سجاد (ع) سر می‌زد، عبدالملک مروان که در اوج قدرت بود به آسانی می‌توانست بساط تعلیمات اهل بیت (ع) را برچیند و کار از سر شروع شود. قبل از دوران امام سجاد (ع) ادبیات بکار گرفته شده از سوی امام سوم شیعیان ادبیات انقلابی و بدون تقیه است. بنابراین در ادبیات ادبی-دینی ائمه (ع) معصومین تفاوت‌هایی بنا به شرایط سیاسی و اجتماعی وجود دارد.

تاثیرگذارترین نوع ادبیات دینی یا دینی-سیاسی و اجتماعی ایشان کدام مورد بوده است و پیامدهای آن در کوتاه مدت و بلند مدت چه بود؟

پس از توهین به ائمه هدی، خطاب به دستگاه خلافت امام سجاد (ع) نامه‌ای می‌نویسد که در کتاب "اجوبه مسائل جلاله" تالیف مرحوم عبدالحسین شرف الدین به آن اشاره شده است که با توجه به مضمون این نامه و انتشار آن باعث می‌شود که در تاریخ ماندگار شود و امروز پس از گذشت بیش از ۰۳۱ سال همچنان در مورد آن بحث می‌شود. این نامه خطاب به محمدبن شهاب است ولی افراد دیگری همانند او را نیز در برمی‌گیرد. معلوم است که وقتی این نامه به دست مسلمانان، به خصوص شیعیان آن زمان برسد و دست به دست بگردد؛ چه بی اعتباری شدیدی برای اینگونه افراد درباری بوجود می‌آورد. متن این نامه در فصل مربوط به امام سجاد (ع) در کتاب انسان ۵۲. ساله تالیف مقام معظم رهبری آمده است. اگرچه این متن سیاسی-دینی خطاب به دستگاه حاکم است و تاثیرات موقتی داشته است؛ اما در درازمدت نیز اشاعه پیدا می‌کند بگونه‌ای که زمینه پیگیری این ادبیات در دوره‌های بعدی فراهم می‌شود

ادبیات و فرهنگ, ادبیات و هنر, دین و مذهب, گزارش و گفت و گو
This entry was posted on Tuesday, April 24th, 2018 at 1:35 am and is filed under
You can follow any responses to this entry through the [Comments \(RSS\)](#) feed. You can leave a response, or [trackback](#) from your own site.